

Anna Nadolska-Styczyńska

Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej

Wydział Nauk Historycznych

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

„Na szlaku. Muzea a turystyka” – refleksje i konteksty zachodnioafrykańskie

O bmyślając koncepcję spotkania, określając jego ramy, jako wzajemne zależności muzeów i turystyki, opierałam się raczej na polskich doświadczeniach i wiedzy związanej z tematem dostosowywania misji i działań muzeum do potrzeb turystyki. Teraz jednak chciałabym napisać słów kilka o afrykańskich kontekstach tego zagadnienia.

Kilka lat temu, podczas pobytu w Egipcie, zwróciłam uwagę na sposób i zasady zwiedzania muzeum w Kairze przez grupy polskich turystów: krótki pobyt, skupienie się na Tutanchamonie i kolekcji złota, z pobieżnym zwiedzeniem pozostałych części ekspozycji. Zresztą pobyt w tym muzeum wspominam do tej pory jako wielkie rozczarowanie, wywołane oczywiście nie tyle zawartością ekspozycji, co sposobem jej wykonania, a przede wszystkim powszechnymi, zupełnie rozpaczliwymi zaniedbaniami konserwatorskim¹. Jednak efektem tego rozczarowania było rozbudzenie mojego zainteresowania muzeami Afryki, a z racji moich afrykanistycznych zainteresowań – głównie Afryki Zachodniej. Sięgnęłam zatem do publikacji Smithsonian Institution, poświęconych badaniom i muzeom archeologicznym oraz społecznym kontekstom działalności muzeów w tym obszarze świata², a także do stron internetowych poświęconych poszczególnym, wytypowanym placówkom. Powróciłam do tego tematu ostatnio, w związku

---

¹ Muzeum zwiedzałam w roku 2006. Swoj pobyt w Egipcie podsumowałam opracowaniem dotyczącym obrazu kultury Egiptu serwowanego polskiemu turyście. Por. Nadolska-Styczyńska 2013: 153-168.

² Por. Ardouin, Arinze (red.) 1995; Ardouin (red.) brak roku wydania.

z planowanym spotkaniem seminaryjnym. Postawiłam sobie pytanie: czy w ofertach polskich biur podróży oferujących wycieczki do krajów Afryki Zachodniej znajdziemy propozycję zwiedzania muzeów, a jeśli tak, to jakich, oraz w jaki sposób są one zareklamowane. Ostatecznie skupiłam się na trzech krajach: Senegal, Togo i Ghanie. Interesowały mnie także muzea Kamerunu i Nigerii, z powodu ich zakresów merytorycznych i tradycji, ale niestety polskie biura podróży nie organizują obecnie wycieczek w tamte rejony kontynentu. Zatem na przeszkodzie do podjęcia próby sformułowania odpowiedzi na postawione pytanie stanął mi zasadniczy brak materiału.

Zacznijmy od Senegalu

Materiały internetowe wskazują nazwy 11 placówek posiadających zbiory: Centre de Recherches et de Documentation du Senegal (CRDS – oddział IFAN), IFAN Museum of African Arts (oddział Institut Fundamental de Afrique Noire, posiadający zabytki z zakresu sztuki tradycyjnej, współczesnej i w diasporze), Maison des Escalaves de Gorée, Musée Boribana (w którym prezentowana jest sztuka współczesna Afryki i jej diaspor), Musée de la Culture Diola (skansen w wiosce Diola – Casamanca), Musée de la Femme Henriette Bathily (poświęcone kobietom afrykańskim), Musée de la Mer – Goree (o charakterze przyrodniczym), Musée Géologique Aricain, Musée Historique de Gorée, Musée Régional de Thiès (muzeum o charakterze historycznym, mieszczące się z dawnej fabrycy) Musée Senghor Fondation³.

Polska oferta zwiedzenia tego kraju to: „Senegal i Gambia” – Wycieczka Rainbow Tours, oferowana przez kilka biur podróży⁴: Program określony został jako: „Dakar. Baobaby, półpustynie i busz, wyspa Goree – klimat minionej epoki. Lake Rose – drugie „Morze Martwe”, jazzowa stolica Afryki – Saint Louis, pelikany, flamingi, rzadkie gatunki małp”⁵.

Początek wyprawy to podróż promem, dająca możliwość spotkania się z „typowym folklorem afrykańskim”, czyli przyjrzenia się licznym, różnorodnym towarom oraz sposobom przenoszenia koszy na głowie. Następny

³ Leopold Sedar Senghor był pierwszym prezydentem Republiki Senegalu. W październiku 1974 r. powstała fundacja jego imienia. Wystawa stała dotyczy życia i twórczości L.S. Senghora.

⁴ Między innymi: „travelplanet”: www.travelplanet.pl/wycieczki-objazdowe/senegal/wycieczki-objazdowe/wyc-objazdowe/senegal-gambia,11122015RNBW25863.html?czas=7:7&wyzywienie=2&osoby=2&lotnisko=Warszawa&dojazd=F; data odczytu: 12.09.2015; „fostertravel”: www.fostertravel.pl/wycieczki-objazdowe/senegal-i-gambia/ft-9024-28/; data odczytu: 12.09.2015.

⁵ www.rainbowtours.pl/senegal-i-gambia; program, s. 1; data odczytu: 12.09.2015.

etap to „kraj Niominka” i poznanie życia „ludności z plemienia Serres, zobaczymy typowe domostwo afrykańskie, kuchnię, sypialnię, poznamy członków klanu. Odwiedzimy szkołę”⁶. Jednak bardziej zainteresował mnie program szóstego dnia:

Po śniadaniu zwiedzanie Dakaru. Miasto to ciekawie komponuje wpływy kolonialne, rozległe afrykańskie przedmieścia i budowle zupełnie europejskie. Historyczne, kolonialne budynki, muzea czy galerie współgrają tu z kolorowymi, gwarnymi targami pod gołym niebem. Zobaczymy między innymi Pałac Prezydencki, katedrę, Plac Niepodległości. Senegalczyki to naród wyjątkowo gościnny, bardzo miło przyjmujący turystów. Zawsze uśmiechnięci, skorzy do udzielenia rady czy pomocy. Po południu krótka przeprawa promowa na Wyspę Gorée. Ta, należąca do światowego dziedzictwa kultury wyspa (lista UNESCO) ze względu na swoją przeszłość jest ważnym miejscem historycznym dla Afrykańczyków. Od XVI do XIX w. wyspa była główną bazą wywozu niewolników na drugą stronę Atlantyku. Wyspa Gorée była miejscem milionów ludzkich tragedii, tutaj ich więziono, sprzedawano i ładowano na statki. Obecnie wyspa przyciąga wielu zwiedzających swą unikalną, kolonialną zabudową, pięknymi, pastelowymi barwami odrestaurowanych domów oraz specyficznym klimatem minionej epoki. Na wyspie mieszkają liczni artyści, szczególnie malarze. Czas płynie tutaj leniwie, melancholijnie. Zwiedzimy jeden z przykładowych Domów Niewolników. Następnie udamy się na spacer na wzgórze, które służyło jako plener podczas kręcenia scen do filmu „Dziąta Navarony”. Przeprawa promowa, następnie przejazd promenadą nad oceanem pod pomnik Renesansu Afryki, który w całości odlany jest z brązu a rozmiarami przewyższa Statuę Wolności w Nowym Jorku. Przejazd do hotelu w okolicach Lac Rose, zakwaterowanie, kolacja. (Trasa ok. 80 km)⁷.

Jak widzimy – typowa turystyczna „papka”. Warto jednak wiedzieć, że w Dakarze istnieje muzeum sztuki, a na Gorée – dwa muzea; „Historyczne” i „Muzeum Morskie”. Propozycje programu nawet o nich nie wspominają, mimo, że dom niewolników jest jednym z obiektów muzeum historycznego.

⁶ Ibidem.

⁷ [www.adventure.info.pl/op,Senegal%20i%20Gambia,-4463?offerTemplate=print&template=UDDS_001_print;data odczytu: 11.09.2015; www.rainbowtours.pl/senegal-i-gambia/zakwaterowanie-sen/20151211?gclid=CIHrxsqw8scCFeHDcgodPzMjCw; data odczytu: 11.09.2015.](http://www.adventure.info.pl/op,Senegal%20i%20Gambia,-4463?offerTemplate=print&template=UDDS_001_print;data%20odczytu:11.09.2015;www.rainbowtours.pl/senegal-i-gambia/zakwaterowanie-sen/20151211?gclid=CIHrxsqw8scCFeHDcgodPzMjCw;data%20odczytu:11.09.2015)

Ostatni dzień wycieczki zawiera propozycję zwiedzenia jedynego muzeum. Z tym, że mowa już jest o Gambii i stolicy – Banjul (Bandżul). Celem jest Muzeum Etnograficzne Katchically w Bakau zwiedzane „razem z rezerwatem krokodyli”⁸. W kompleksie znajduje się Muzeum Etnograficzne, prowadzone społecznie, a w nim w czterech chatkach około 1000 obiektów, mówiących o historii Bakau i zamieszkujących Gambię grupach etnicznych. Ekspozyty podzielone są według dziedzin: muzyka, rzemiosło, rolnictwo, medycyna tradycyjna, obrzędy inicjacyjne. W tym samym kompleksie znajduje się basen z krokodylami. Źródła mówią o Katchically Muzeum w Bakau, powiązanych z wierzeniami dotyczącymi świętych krokodyli, których siedziby są uznawane za przynoszące pomoc w bezpłodności. Jednak za największą atrakcję turystyczną jest chyba uznawana możliwość dotknięcia krokodyli⁹.

Natomiast warto wspomnieć, że w Banjul znajduje się Muzeum Narodowe Gambii, ze zbiorami historyczno-etnograficzno-archeologicznymi¹⁰, a w niedalekim Tanje, działa prywatne Muzeum Wsi które posiada zbiory dotyczące tradycyjnego budownictwa i wyposażenia wnętrza z początków XX wieku i prowadzi szeroką działalność edukacyjną¹¹. Jest ono jednak położone na wybrzeżu i nie wchodzi w zakres wycieczki.

Togo

Kolejnym krajem, który wzbudził moje zainteresowanie, między innymi ze względu na interesujące zróżnicowanie kulturowe, jest Togo. Źródła podają, że w kraju tym jest siedem muzeów: La Ville Mon Musée, Musée Agbedigo Gaston, Musée Geologique National, Musée National du Togo, Musée Regional d’Aneho, Musée Regional de Kara, Musée Regional des Savanes, Musée Regional du centre, Sokode. Niestety bardzo trudno jest wyszukać (nawet w Internecie) jakiegokolwiek dane na temat tych muzeów¹². Treści w Wikipedii kończą się zazwyczaj informacją, że znajdują się one w Togo. Na szczęście

⁸ Ibidem, s. 2.

⁹ www.accessgambia.com/information/bakau-kachikally.html; data odczytu: 12.09.2015; en.wikipedia.org/wiki/Kachikally_Museum_and_Crocodile_Pool; data odczytu: 12.09.2015.

¹⁰ en.wikipedia.org/wiki/Gambia_National_Museum; www.ncac.gm/banjul.html; www.africa.com/gambia/museums; data odczytów: 12.09.2015.

¹¹ Właścicielem muzeum jest Abdouille Bayo: www.tanjevillagemuseum.com/invest-in-tanje-village-museum/; data odczytu: 12.09.2015.

¹² en.wikipedia.org/wiki/List_of_museums_in_Togo; data odczytu: 12.09.2015.

trochę danych dostarczyła strona Instytutu Goethego¹³, na której znalazłam opis muzeum regionalnego w Anèho, powstałego w roku 1984, w 100-lecie rocznicy podpisania umowy protektoratu. Placówka znajduje się w dawnej siedzibie Inspektoratu Służby Celnej. Gromadzi obiekty pozyskane w okolicy oraz fotografie ilustrujące okres panowania niemieckiego. W sumie – około 3000 obiektów dotyczących epoki niemieckiej kolonizacji. Kolejną stroną przynosząca nieco danych na temat muzeów togijskich jest strona „turystyczna”¹⁴. Dowiadujemy się z niej, że w stolicy kraju znajdują się dwa ważne muzea: „Muzeum Narodowe” oraz prywatne „Międzynarodowe Muzeum Zatoki Gwinejskiej”. „Muzeum Narodowe” znajduje się w Centrum Kongresowym, w pobliżu Pałacu Niepodległości. Zbiory obejmują historię kraju oraz „wspaniałe obiekty sztuki tradycyjnej”¹⁵. Są to między innymi stare fotografie i rysunki, przedmioty „sprzed tysięcy lat”, naczynia wykonane z rozmaitych materiałów, instrumenty muzyczne, rzeźby w drewnie, stroje i ozdoby, tkaniny¹⁶. Natomiast Międzynarodowe Muzeum zatoki Gwinejskiej to placówka założona przez Renè Dawida (Szwajcara) i jego żonę Enam Ekpe. Po latach spędzonych za granicą powrócił on do Lome i uczynił muzeum ze swojej prywatnej kolekcji¹⁷. Zbiór zawiera około 1600 eksponatów datowanych od II w. p.n.e. do początków XX wieku (rzeźby, grafika, drewno, ceramika wyroby z brązu, terakoty itd.). W kolekcji odnajdujemy *m.in.* interesujące przykłady sztuki Nok, masek Ekpe, przykłady fetyszy itd. Kolejnym muzeum opisywanym na tej stronie jest Muzeum Regionalne/Centrum w Sokodé¹⁸. Jednak informacja jest mocno lakoniczna: „Muzeum oferuje antyki i przedmioty codziennego użytku kultury TEM”¹⁹. Warto przypomnieć o tradycjach regionu, odbywających się w Sokodé świątach/festiwalach stowarzyszenia Ekpo (Lamparta). Obecnie są to festiwale taneczno-obrzędowe. Ostatnim muzeum, o którym wspomina strona turystyczna, jest Muzeum Regionalne

¹³ www.goethe.de/ins/tg/fr/lom/kul/mag/dst/ane/20441434.html; data odczytu: 12.09.2015.

¹⁴ www.togo.tourisme.com/culture/musees; data odczytu: 10.09.2015; www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g293839-d481236-Reviews-National_Museum-Lome-Maritime_Region.html (stąd zdjęcie; data odczytu: 10.09.2015. Informacje o muzeach zawiera też strona: www.africa.com/togo/museums/; data odczytu: 10.09.2015.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ www.togo.tourisme.com/culture/musees/le-musee-national; data odczytu: 10.09.2015.

¹⁷ www.togo.tourisme.com/culture/musees/musee-international-du-golfe-de-guinee; data odczytu: 10.09.2015.

¹⁸ www.togo.tourisme.com/culture/musees; data odczytu: 12.09.2015.

¹⁹ Lud znany także jako Temba albo Kotokoliare (Kotokoli).

Savanes (w miejscowości Dapaong)²⁰. O pozostałych muzeach nie udało mi się znaleźć nawet takiej informacji. Natomiast publikacja *Museum and Urban Culture in West Africa* [Adandè, Arinze (ed.) 1995] podaje podstawowe informacje na temat tych togijskich placówek. Tekst autorstwa Nayondjoua Djan-guenane, kuratora Muzeum Narodowego w Lome, *The State of Collections and the Place of Urban Culture in Museums. Problems and Prospects*, przekazuje cenne informacje o czterech placówkach: Muzeum Narodowym w Lome, Muzeum w Sokodè, Eastern Maritime Regional Museum at Anèho i Kara Regional Museum in Kara. O tym ostatnim autor pisze, że skupia wyłącznie zabytki etnograficzne. Natomiast Muzeum Narodowe określa jako z założenia historyczno-etnograficzne oraz artystyczne „in line with its initial objective”. Natomiast Sokodè i Anèho – jako typowo historyczno-etnograficzne. Zwraca też uwagę, że o ile trzy pierwsze są otwarte dla publiczności, to Kara muzeum jest zamknięte dla zwiedzających od początku powstania, czyli od roku 1982, z wielu najrozmaitszych powodów²¹.

Jeśli skupimy się na trasie polskiej wycieczki do Togo²², to łatwo spostrzeżemy, że poza krótkim pobytem w okolicach Tiebele w Burkina Faso, pierwsze dni wyjazdu skupione są na poznawaniu zjawisk przyrody i podziwianiu zwierząt sawanny. Wjazd do Togo zaplanowany jest na wieczór piąty. „Krótkie zwiedzanie Lome” przewidziane jest na dzień szósty i praktycznie ogranicza się do wizyty na targu fetyszy.

Jak już wspomniałam, trasa wycieczki biegnie przez Ghanę. Tutaj też spodziewałam się wykorzystania istniejących możliwości zwiedzenia któregoś z muzeów²³. Pierwszy dzień pobytu w tym kraju to dojazd do Kumasi i wizyta w wiosce Ashanti. Samo zwiedzanie Kumasi zawiera jednak propozycję zwiedzenia muzeum, które ma siedzibę w pałacu królewskim.

²⁰ www.togo-tourisme.com/culture/musees/le-musee-regional-des-savanes; data odczytu: 12.09.2015. Niestety także inne strony podają tylko godziny otwarcia placówki: www.africa.com/togo/museums; data odczytu: 12.09.2015.

²¹ Adandè, Arinze (ed.) 2002: 22: books.google.pl/books?id=8MgD0G4G4D8C&pg=PA122&lpg=PA122&dq=Kara+Regional+Museum+in+Kara&source=bl&ots=9NS3nf8AmY&sig=Wjpyu0WkL5GkELVVQ275PHfPbR8&hl=pl&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Kara%20Regional%20Museum%20in%20Kara&f=false; data odczytu: 12.09.2015.

²² www.travelone.pl/biura-podrozy/prestige-holidays-tours5.xml; data odczytu: 12.09.2015). Strona dotyczy wycieczki organizowanej przez Prestige Tour: Burkina Faso, Ghana, Togo, Benin – wycieczka 13 dni.

²³ Por. Ghana Museums and Monuments Board: www.ghanamuseums.org/forts/fort-ussher.php; data odczytu: 12.09.2015. Strona podaje długą listę zabytków i muzeów Ghany.

Kolejny dzień wypełnia podróż do Elminy, z zaplanowanym zwiedzaniem miasta i fortu. Warto wspomnieć, że w Kumasi znajdują się trzy placówki muzealne: Muzeum Wojskowe mieszczące się w forcie, a w jego pobliżu, poza zoo i targiem znajdują się Prempeh II Muzeum, poświęcone władcy ludu Ashanti, i jego regaliom²⁴, o którym chyba wspomina program wycieczki, oraz Kumasi Cultural Centre. Natomiast w Elminie – Muzeum St. George’s Castle, będące muzeum historycznym dotyczącym samego fortu oraz historii regionu centralnego. Jego kolekcja zawiera zbiór fotografii fortu z rozmaitych okresów, eksponaty związane z niewolniczą historią miejsca i regionu, ale także odważniki do złota, tkaniny, pojemniki rozmaitych funkcjach i materiale, ozdoby itd.²⁵

Warto wspomnieć, że w Ghanie działa dziewięć placówek muzealnych: The National Museum in Accra, The Museum of Science and technology (Accra), The Volta Region Museum, The Cape Coast Castle Museum, The Upper East Regional Museum, Bolgatanga, The St. George’s Castle (Elmina Castle) Museum, The Ussher Fort Museum, The Fort Apollonia Museum of Nzema Culture and History oraz Fort san Antonio Museum (Axim).

Tymczasem, Acra i jej muzea zostały potraktowane przez organizatorów wycieczki całkiem po macoszemu. Okazuje się bowiem, że według nich stolica Ghany jest jedynie zatłoczonym miastem leżącym „na trasie przejazdu”²⁶.

Dlaczego?

Dalsze wyliczanie muzeów i przykładów ich pomijania w programach wycieczek mija się z celem. Warto zastanowić się nad przyczynami takiego stanu rzeczy. Otóż pierwszym, i chyba najważniejszym moim zdaniem powodem, jest zamierzona i charakterystyczna dla wycieczek objazdowych powierzchowność poznawcza propozycji. Po drugie, wycieczki umieszczone pod hasłem „egzotyka” starają się pokazać jak najwięcej odmienności przyrodniczych i kulturowych, w postaci zwiedzania parków narodowych, safari na sawannach zachodnioafrykańskich i wizyt w wioskach tubylców, a połączonych z zakupem pamiątek okolicznościowych. Na zwiedzanie muzeów nie tylko nie ma czasu, ale także siły i chęci. Są one ponadto w dużej większości albo utworzone przez kolonizatorów, albo – czego nie da się ukryć – budo-

²⁴ theprempehjubileemuseum.ghana0.com/about; data odczytu: 12.09.2015.

²⁵ www.ghanamuseums.org/forts/fort-ussher.php; data odczytu: 10.09.2015.

²⁶ Ibidem.

wane na wzór muzeów europejskich i amerykańskich. Nie stanowią zatem wystarczająco „egzotycznej” atrakcji. Nikomu nie zależy na pokazywaniu dziejów regionu, szczegółów historii zwiedzanego państwa, powiązań kulturowych miejscowych grup etnicznych. Wystarcza powierzchowne, często przygotowywane specjalnie pod gusta turystów pokazy *quasi-folklorystyczne* i tzw. ciekawostki kulturowe. Natomiast zaskakujące jest spotykane w ofertach ukrycie faktu zwiedzania muzeum pod opisem spodziewanych atrakcji. Jakby organizatorzy bali się wyjawić fakt włączenia placówki muzealnej w program zwiedzania. To oczywiście moja subiektywna interpretacja, oparta na całkowicie intuicyjnym pojmowaniu sprawy. Nie jestem w stanie w chwili obecnej przeprowadzić pogłębionych badań na ten temat, ale wydaje mi się on interesujący. Z opisów i relacji uczestników, jakie zamieszczane są na stronie Rainbow Tours, wynika, że wycieczka Senegal – Gambia ma wyjątkowo wysokie oceny (5,2). Jej uczestnicy zachwycają się przyrodą, bezpośrednim kontaktem z „egzotyką”, możliwością poznania „prawdziwej”, „nie skażonej turysmem” Afryki, „odkrywania” ludzi. itd.²⁷ Jednak na 30 możliwych do odczytania²⁸ opinii, jedynie w kilku (4) wspomniano, a właściwie wymieniono muzea w Goree i Banjul.

Inną metodą dotarcia do sedna sprawy i uzyskania odpowiedzi na postawione pytanie mogłoby stać się dotarcie do samych biur podróży i osób tworzących zawarte w ich prospektach programy wycieczek, co wymaga jednak pogłębionych, długotrwałych badań, na które w najbliższym czasie nie mogę sobie pozwolić. Warto byłoby sprawdzić, czy korzystają one z konsultacji etnologów/antropologów kulturowych w doborze obiektów i w opracowaniu poszczególnych punktów przygotowywanego programu. Być może kiedyś znajdę na to czas albo może pojedę na wycieczkę „Ghana – Togo – Senegal – Gambia. Pomiędzy Złotym Wybrzeżem, a królestwem magii”²⁹ i poobserwuję reakcje współuczestników wyjazdu? Tylko w jaki sposób szybko zdobyć te 7000 złotych?

²⁷ www.rainbowtours.pl/senegal-i-gambia/zakwaterowanie-sen/20151211?gclid=CiHrxsqw8scCFeHDcgodPzMJcW; data odczytu: 12.09.2015.

²⁸ Nie udało mi się niestety otworzyć kolejnej strony. Opinii było ponoć 70, ja dotarłam do 30.

²⁹ <http://www.rainbowtours.pl/ghana-togo-senegal-gambia-pomiedzy-zlotym-wybrzezem-a-krolestwem-magii/zakwaterowanie-gha/2016010>; data odczytu: 12.09.2015.

Bibliografia

Opracowania drukowane:

- Ardouin Claude Daniel, Arinze Emmanuel (red.)
1995: *Museums and the Community in West Africa*, Washington: Smithsonian Institution Press.
- Ardouin Claude Daniel (red.)
brak roku wydania: *Museums and Archaeology in West Africa*, Washington: Smithsonian Institution Press.
- Nadolska-Styczyńska Anna
2013: *Między piramidą a targiem czyli o tym, co polski turysta może zobaczyć w Egipcie*, [w:] red. J. Różański, H. Rubinkowska, *Afryka między tradycją a współczesnością. Wybrane przykłady kontynuacji i zmian w języku, stylu życia, sztuce i religii*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne.

Strony internetowe:

- Adandè Alexis, Arinze E.N. (red.)
2002: *Museum and Urban Culture in West Africa*, James Currey Publishers – [en.wikipedia.org/wiki/Gambia_National_Museum](https://books.google.pl/books?id=8MgD0G4G4D8C&pg=PA122&lpg=PA122&dq=Kara+Regional+Museum+in+Kara&source=bl&ots=9NS3nf8AmY&sig=Wjpyu0WkL5GkELVVQ275PHfPbR8&hl=pl&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Kara%20Regional%20Museum%20in%20Kara&f=false; data odczytu: 09.2015.
• <a href=); data odczytu: 12.09.2015.
- en.wikipedia.org/wiki/Kachikally_Museum_and_Crocodile_Pool; data odczytu: 12.09.2015.
- en.wikipedia.org/wiki/List_of_museums_in_Togo; data odczytu: 10.09.2015.
- thepremehjubileemuseum.ghana0.com/about; data odczytu: 12.09.2015.
- www.accessgambia.com/information/bakau-kachikally.html; data odczytu: 12.09.2015.
- www.adventure.info.pl/op,Senegal%20i%20Gambia,-4463?offerTemplate=print&template=UDDS_001_print; data odczytu: 11.09.2015.
- www.africa.com/gambia/museums; data odczytu: 12.09.2015.
- www.africa.com/togo/museums; data odczytu: 10.09.2015.
- www.fostertravel.pl/wycieczki-objazdowe/senegal-i-gambia/ft-9024-28/; data odczytu: 12.09.2015.
- www.ghanamuseums.org/forts/fort-ussher.php; data odczytu: 12.09.2015.
- www.goethe.de/ins/tg/fr/lom/kul/mag/dst/ane/20441434.html; data odczytu: 10.09.2015.
- www.ncac.gm/banjul.html; data odczytu: 12.09.2015.

- www.rainbowtours.pl/ghana-togo-senegal-gambia-pomiedzy-zlotym-wybrzezem-a-krolestwem-magii/zakwaterowanie-gha/2016010; data odczytu: 12.09.2015.
- www.rainbowtours.pl/senegal-i-gambia; program, s. 1; data odczytu: 12.09.2015.
- www.rainbowtours.pl/senegal-i-gambia/zakwaterowanie-sen/20151211?gclid=CIHr_xsqw8scCFeHDcgodPzMJCw; data odczytu: 12.09.2015.
- www.tanjevillagemuseum.com/invest-in-tanje-village-museum; data odczytu: 12.09.2015.
- www.togo.tourisme.com/culture/musees/le-musee-national; data odczytu: 10.09.2015.
- www.togo.tourisme.com/culture/musees/musee-international-du-golfe-de-guinee; data odczytu: 10.09.2015.
- www.togo.tourisme.com/culture/musees; data odczytu: 10.09.2015.
- www.togo-tourisme.com/culture/musees/le-musee-regional-des-savanes; data odczytu: 10.09.2015.
- www.travelone.pl/biura-podrozy/prestige-holidays-tours5.xml; data odczytu: 12.09.2015.
- www.travelplanet.pl/wycieczki-objazdowe/senegal/wyc-objazdowe/wyc-objazdowe/senegal-gambia,11122015RNBW25863.html?czas=7:7&wyzywienie=2&osoby=2&lotnisko=Warszawa&dojazd=F; data odczytu: 12.09.2015.
- www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g293839-d481236-Reviews-National_Museum-Lome_Maritime_Region.html; data odczytu: 10.09.2015.